

DOI 10.4467/12332135KRA.21.012.14691

Wystawa „Rząd na emigracji, kancelaria poza krajem. Materiały związane z działalnością Rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w latach 1917–1922 ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie”

W dniach 16–17 września 2021 r. w Krakowie odbyła się konferencja „Archiwa ponadnarodowe” współorganizowana przez Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie oraz Archiwum Narodowe w Krakowie. Patronat nad tym wydarzeniem objął Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk. Z uwagi na temat konferencji Archiwum Narodowe w Krakowie przygotowało wystawę towarzyszącą temu wydarzeniu, a prezentującą przechowywany w zbiorach własnych zbiorów ukraińskich. Materiały związane z działalnością rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie z lat 1917–1922 zaprezentowano na 16 planszach, przedstawiając zarówno niezwykle ciekawą historię zbioru, jak i różnorodność przechowywanych archiwaliów.

W 1917 r. na fali ruchów niepodległościowych w czasie I wojny światowej na Ukrainie doszło do powołania rządu i podjęcia walki o suwerenność. W 1920 r. wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej uległy kontrofensywie Armii Czerwonej. W obliczu klęski działań niepodległościowych na terenie Ukrainy podjęto decyzję o ewakuacji do Polski. Rozpoczął się długi okres emigracyjnej tułaczki. Do Tarnowa dotarli ukraińscy żołnierze, za nimi ok. 1 200 osób reprezentujących władze URL. Tarnów okrzyknięto pierwszą „stolicą” emigracyjnych władz Ukrainy. Pomimo iż już w 1922 r. Ukraińcy zdecydowali o wyjeździe z Tarnowa, tu właśnie pozostała diaspora ukraińska, tu dalej funkcjonowały niektóre instytucje ukraińskie, a po latach w tym właśnie mieście utworzono tzw. Muzeum Ukraińskie, w którym przechowywano wytworzone przez kolejne rządy dokumenty. Tak było aż do wybuchu II wojny światowej.

W czasie wojny Niemcy zarekwirowali ukraińskie zbiory i w 1942 r. przewieźli je do Archiwum Państwowego w Krakowie. Tutaj rozpoczęto ich porządkowanie i ewidencjonowanie. W pracach uczestniczyli krakowscy archiwiści z dr. Włodzimierzem Budką, kierownikiem Archiwum Państwowego w Krakowie na czele oraz Władimirem Maciakiem – archiwistą ze Lwowa, sprowadzonym przez Niemców specjalnie do pomocy przy ukraińskich archiwaliach. Zaraz po zakończeniu działań wojennych częściowo opracowane zbiory zostały ponownie zarekwirowane – tym razem przez Armię Czerwoną – i wywiezione do Związku Radzieckiego. Do dzisiaj historycy ukraińscy nie znają miejsca przechowywania większości z nich. W Krakowie pozostała część materiałów wydzielonych w czasie porządkowania, m.in. druki ulotne i zbiór pieczęci oraz ukraińskie banknoty, niemające już wtedy żadnej siły nabywczej.

Po wojnie resztką pozostałych w Krakowie archiwaliów ukraińskich nie doczekała się szybko zainteresowania. Czas nie sprzyjał zwłaszcza wpisywaniu tego typu akt do ewidencji archiwalnej. Raczej pozostawiano je poza oficjalnymi inwentarzami – z uwagi na obawy o ich dalszą „rewindykację” przez organy bezpieczeństwa państwowego i wywiezienie do ZSRR. Dopiero po 1989 r., po upadku komunizmu w Polsce, przystąpiono do porządkowania zbioru. Obecnie cieszy się on dużym zainteresowaniem użytkowników, zwłaszcza badaczy ukraińskich.

Na wystawie zaprezentowano bardzo ciekawą historię ukraińskich zbiorów, pokazując także ich różnorodność, podkreślając rolę miasta Tarnowa – niezwykle ważnego miejsca związanego z emigracyjnym rządem ukraińskim. Bardzo cenny jest zbiór pieczęci i stempli ukraińskich rządów – liczący ok. 160 sztuk. To unikalna kolekcja z dwóch powodów: po pierwsze wyjątkowa jest jej wielkość – Ukraina posiada w swoich zbiorach zaledwie ok. 30 pieczęci z tego czasu, po drugie sam fakt jej zachowania, gdyż w zbiorach archiwalnych pozostawia się tylko najważniejsze pieczęci i zaledwie odciski używanych pieczętek i stempli.

Największą część zbioru Materiałów związanych z działalnością Rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie stanowią banknoty ukraińskie wydawane od 1917 aż do 1919 r. Te z lat 1918–1919 r. zachowane są w bankowym stanie. Oryginalnie zapakowane paczki banknotów dotrwały do dzisiejszych czasów – ułożone są jak po druku seriami i numerami, w plikach po 100 i paczkach po 1 000 banknotów. Zdecydowana ich część jest oryginalnie zapakowana w pakiety lub pliki. Większość banknotów posiada oryginalne banderole – do dziś widnieją na nich informacje o zawartości pliku oraz podpis osoby czy osób liczących i pakujących banknoty. Krakowscy archiwiści dostrzegli wartość takich zapisów – banknoty przeliczono bez niszczenia, usuwania czy rozcinania oryginalnych notatek, banderol i zapisów. Dzięki temu możemy dziś pokazać, jak wyglądała bankowa kancelaria Ukrainy ponad 100 lat temu.

Na wystawie zaprezentowano także pierwszy ukraiński banknot wydany w 1917 r. – co niezwykle rzadko się zdarza – aż czterojęzyczny. Jest to banknot o nominale 100 karbowańców, a słowo nominal zapisano w języku ukraińskim (na awersie) oraz rosyjskim, polskim i hebrajskim (na rewersie banknotu). To piękny przykład poszanowania wszystkich żyjących na terenie Ukrainy nacji, a w kontekście konferencji – piękny przykład wdrożonej w życie idei ponadnarodowości. Oprócz kompletu banknotów nowe państwo ukraińskie potrzebowało także całego zestawu papierów wartościowych, właściwych dla funkcjonowania m.in. skarbu, kancelarii, poczty. Zaprojektowane zostały koperty do korespondencji urzędowej z kasowanym znaczkiem, komplet znaczków pocztowych o różnych nominałach i obligacje skarbowe z kuponami – te materiały także zostały zaprezentowane na wystawie.

Na kolejnych planszach pokazano inne archiwalia przechowywane w zbiorze. To m.in. niewielka ilość dokumentów, np. projekty pierwszej konstytucji Ukrainy czy statut Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Warto wspomnieć, że podczas porządkowania dokumentów w czasie okupacji, w trakcie rozsegregowywania akt na poszczególne ministerstwa i instytucje, wydzielono – co jest zwykłą praktyką archiwalną – dużą ilość czystych, nieużywanych formularzy i dedykowanych teczek z nadrukami. Materiały te przeznaczono na makulaturę ze świadomością zachowania kompletnych akt ukraińskich. Czas wojny zmu-

szał jednak do oszczędności i dlatego formularzy używano z drugiej strony jako materiału piśmiennego – służyły jako brudnopisy pism, sporządzano sprawozdania archiwistów, teczki wykorzystywano jako obwoluty pism. Tym samym część akt registratury Archiwum Państwowego w Krakowie z lat okupacji, a szczególnie z lat 1942–1944 (w tym okresie intensywnie porządkowano akta ukraińskie), została sporządzona na drugiej, pustej stronie tych druków.

Na wystawie zaprezentowano także wydawnictwa rządów ukraińskich – książki i broszury publikowane w kilku językach, a dotyczące historii i ustroju państwa, ale także tomiki ukraińskiej poezji. W niedużej części ocalałych akt zachował się mały albumik z fotografiami i kartami pocztowymi. Znajdują się w nim pozowane fotografie żołnierzy ukraińskich oraz karty pocztowe posyłane z Tarnowa do rodzin na Ukrainie. W zbiorze przechowywane są także karty pocztowe z logo Czerwonego Krzyża – to odpowiedzi tej instytucji na zapytania dotyczące poszukiwań zaginionych w czasie działań wojennych ukraińskich żołnierzy. Niewielki zbiór prezentowanych na wystawie pamiątek żołnierskich dopełnia garść zaśnieżonych i nieco zardzewiałych guzików od munduru – z ukraińskim tryzubem.

Wystawa była prezentowana w hallu nowego budynku Archiwum Narodowego w Krakowie przy ul. Rakowickiej 22E w dniach 16 września – 6 listopada 2021 r. Autorką wystawy jest Iwona Fischer, kierownik Oddziału IV (akt najnowszych), w którego zasobie znajduje się zbiór Materiały związane z działalnością Rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie. W dniu 16 września 2021 r. wystawę obejrzeli uczestnicy konferencji „Archiwa ponadnarodowe”, zwiedzając także nowy budynek Archiwum Narodowego w Krakowie.

Iwona Fischer
Archiwum Narodowe w Krakowie